

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 371-402

Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi Installation of First Telegraph Lines From Van to Hakkâri

• Ömer KUCAK*

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Siirt/Türkiye.
Asst. Prof., Siirt University, Faculty of
Arts and Sciences, Department of
History, Siirt /Turkey.
omerkucaak@hotmail.com
omerkucaak@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0425-0440

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/02/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

25/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Kucaak, Ö. (2021). Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 371-402

Citation: Kucaak, Ö. (2021). Installation of First Telegraph Lines From Van to Hakkâri. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 371-402

Öz

İlk kez Kırım Savaşı esnasında telgraf teknolojisi ile tanışan Osmanlı Devleti, zaman içerisinde bu yeni teknolojiyi ülkenin her tarafına götürmek için büyük gayret gösterdi. İlk başlarda ülkenin Rumeli topraklarında ve Batı Anadolu'da yaygınlaşan telgraf zaman içerisinde Anadolu'nun doğusuna doğru hareketine devam etti. XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başları itibariyle Hakkâri İran sınırında oldukça stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Telgrafın askerî, siyasî, stratejik ve ticarî açılardan sağladığı fayda yadsınamaz bir gerçektir. Hakkâri özelinde ticarî önemi biraz sönük kalsa da askerî, siyasî ve stratejik açılardan devlete büyük yararlar sağlamıştır. Hakkâri Sancağı'nın merkezi olan Çölemerik'e telgraf hattı 1881 yılı itibariyle ulaştı. Bu tarihten itibaren Sancağın diğer kazalarına da yeni teknoloji götürülmeye çalışıldı. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler ışığında gerçekleştirilen bu çalışma ile Van Vilayeti'nden Hakkâri Sancağı'na telgraf hattının çekilmesi süreci aydınlatılacaktır. Telgraf hatlarının çekilmesinde ahalinin yaptığı katkılar, aşiretlerin telgraf hatlarına olan saldırıları, telgrafhane idaresi, telgrafhanelerde görevli memurların arşiv belgelerine konu olan hayat hikâyeleri çalışmamızın odak noktalarından bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Telgraf, Van, Hakkâri, Telgraf hattı, Haberleşme.

Abstract

The Ottoman Empire, which was first introduced to telegraph technology during the Crimean War, made great efforts to bring this new technology to all parts of the country. The telegraph, which was first widespread in the Rumelia lands of the country and in Western Anatolia, continued to move towards the east of Anatolia in time. In the last quarter of the 19th century and the beginning of the 20th century, Hakkâri was in a very strategic position on the Iranian border. The benefit of the telegraph in military, political, strategic and commercial terms is an undeniable fact. Although its commercial importance in Hakkâri was somewhat pale, it provided great benefits to the state in military, political and strategic terms. The telegraph line reached Çölemerik, the center of Hakkâri sanjak in 1881. As of this date, efforts were made to bring new technology to other districts of Sanjak. With this study, carried out in the light of the documents obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of State Archives, the process of installation of the telegraph line from Van Province to Hakkâri Sanjak will be enlightened. The contributions of the people in the construction of telegraph lines, the attacks of the tribes on the telegraph lines, the telegraph house administration, the life stories of the officers working in the telegraph offices, which are the subject of the archive documents, are some of the focal points of the article.

Keywords: Telegraph, Van, Hakkâri, Telegraph line, Communication.

Giriş

Telgraf hizmetlerinin gerek Anadolu gerekse de Rumeli toprakları üzerindeki tarihi gelişimini konu edinen birçok çalışma kaleme alınmıştır. Çalışma konumuz ile alakalı müstakil bir çalışma bulunmamakla beraber Arvas (2016: 203-209) ve Bingül (2018: 272-287) tarafından yapılan doktora tezlerinde ve Altun (2011) tarafından yapılan Yüksek Lisans tezinde konu kısmen ele alınmıştır.

Telgraf kelimesi köken olarak Yunancadır. Yunancadaki uzak anlamındaki *tele* ve yazmak anlamındaki *graphein* kelimelerinin birleşimiyle oluşturulmuştur (Hanilçe, 2017: 63). Dünya üzerinde daha yaygın kullanılan ve konumuzun da odak noktasını teşkil eden elektrikli telgraftan önce havai telgraf kullanılmıştır. Havai telgrafi kullanan ilk ülke Fransa'dır. 1794 yılı itibarıyla Paris ve Lille şehirleri arasında telgraf hattı çekilerek insanlığın hizmetine sunulmuştur. Havai telgraflar gelişerek kısa zaman içerisinde Avrupa'nın diğer ülkelerine de ulaşmıştır (Mercan, 2009: 160). 1837 yılında Amerikalı mucit Samuel F. B. Mors telgraf makinesini icat ettiği gibi kendi adıyla bilinen "Mors Alfabeti"ni de geliştirerek Telgraf iletişimde kullanmaya başlamıştır (Durgun, 2014: 68). Elektrikli Telgraf Aleti için 1838 yılı itibarıyla ilk patent başvurusu yapıldıysa da patent

almayı başaramamıştır. Buna rağmen 1839 yılında İngiltere’de demiryolu hatları ile paralel olarak tesis edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Londra’nın Paddington İstasyonu ile West Drayton arasındaki demiryolu hattı üzerinde ilk telgraf hattının çekildiği görülmektedir (Çakılcı, 2019: 4-5). Daha önce Morse ile birlikte çalışan Amerikalı Chamberlain 1843 yılı itibariyle Osmanlı Hükümetine sunmak üzere İstanbul’a bir telgraf makinesi getirmiştir. Hükümete sunulmadan evvel deneme amaçlı kullanımda hatalar vermesi üzerine Chamberlain mevcut eksikliklerini gidermek amacıyla makineyi Viyana’ya götürmeye karar verdi. Talihsizlikler Chamberlain’ın peşini vapurda da bırakmadı. Vapurun batmasıyla birlikte Chamberlain öldü (Akbulut, 2010: 2). Telgrafi Osmanlı ülkesine getirme noktasındaki teşebbüslerin ikincisi ise 1847 yılında Profesör Smith tarafından yapılmıştır. Beylerbeyi Sarayı’nda yaptığı sunumda bir odadan başka bir odaya telgraf çekilmiştir. Abdülmecid sunumdan etkilenmiş ve elektrikli telgrafi icat eden Morse’a 130 elmaslı bir madalya ve berat göndermiştir (İbrahim, 2019: 7). 1847 yılındaki bu teşebbüs başarılı olsa da elektrikli telgrafın Osmanlı ülkesinde hayata geçmesi ancak 1854 yılında mümkün olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı esnasında iletişimin önemi bir kat daha artmıştı. Bu savaş sırasında Osmanlıların müttefiki olan İngilizler ve Fransızlar teknoloji bakımından da Osmanlı Devleti’ni desteklemişlerdir. Kırım Yarımadasında bulunan Balıklava ile Bulgaristan sahilindeki Varna şehirleri arasına 340 mil uzunluğunda sualtı telgraf kablosu çekilmiş ve 1854 yılı itibariyle hizmet vermeye başlamıştır (Hanılçe, 2017: 65-66).

Osmanlı Devleti çağı yakalamak adına bu yeni teknolojiyi gücü nispetinde ülke geneline yayma arzusundaydı. 29 Mart 1855 tarihi itibariyle Osmanlı Devleti’nde ilk Telgraf Müdürlüğü kurulmuştur. İlk yıllarda telgraflar Latin harfleriyle Fransızca yazıldığı için Osmanlı Devleti Fransız ve İtalyan memurlar istihdam ederek bu sorunu kısa süreliğine halletmiştir. Telgraf konusunda nitelikli personel yetiştirme adına 1861 yılında Telgraf Memur Mülazım Mektebi açılmışsa da 2 dönem sonra okul kapatılmıştır. Telgraf Memur Mülazım Mektebi 1881-1890 yılları arasında tekrar faaliyet göstermiş ve yine kapatılmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte Posta ve Telgraf Mektebi adıyla kurulan yeni okul ise Cumhuriyetin ilanına kadar varlığını sürdürmüştür (Olgun, 2014: 149).

1- Osmanlı İdarî Taksimatında Hakkâri

Tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapan Hakkâri’nin merkezi Çölemerik olarak adlandırılmaktadır. Şehre

Hakkâri isminin verilmeye başlanması ise 639 yılındaki ilk Müslüman Arap akınlarından sonra başlamıştır. Bu tarihten sonra şehir merkezi Çölemerik olarak adlandırılırken bölge adı olarak Hakkâri kullanılmıştır (Tuncel, 1997: 206). Kanûnî'nin Birinci İrakeyn Seferi(1533-1535) esnasında Osmanlı hakimiyetine giren Van çevresi Şah Tahmasb'ın karşı hareketiyle yeniden Safevilerin kontrolüne girmiştir. Osmanlılar Kanûnî'nin 1548 yılındaki Üçüncü İran Seferi esnasında 24 Ağustos 1548 tarihinde Van ve çevresini yeniden hakimiyetleri altına aldılar (Sümer, 1976: 67; Kılıç, 2012: 507). Hakkâri bu tarihten itibaren Van Eyaletine bağlı bir sancak (Ocaklık) haline getirilmiştir (Tuncel, 1997: 206-207). Hakkâri; 1631-1788 arasında Van Eyaletine bağlı bir sancak, 1849-1850'de Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak, 1850-1854 arasında müstakil bir eyalet, 1855-1866 arasında Van Eyaletine bağlı bir sancak, 1867-1871 arasında Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak, 1872'de müstakil bir vilayet, 1873-1876 arasında Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak, 1879-1880 arasında Van Vilayetine bağlı bir sancak, 1881-1888 arasında müstakil vilayet, 1889-1923 arasında Van vilayetine bağlı bir sancak ve 1924 tarihinde müstakil bir vilayet olarak idare edilmiştir (Sezen, 2017: 323) XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hakkâri Sancağı Hakkâri merkez kaza, Elbak (Başkale), Gevar (Yüksekova), Şemdinan (Şemdinli), Mahmudî, Mamuratül-Hamid, Beytüşşebab ve İmadiye olmak üzere toplam 8 Kazadan oluşmaktaydı. Bu 8 kazaya bağlı 41 nahiyesi ve 1.200 köyü bulunmaktaydı (Şemseddin Sami, H. 1311 (M. 1893/1894): 1967).

1899 yılında bölgeye gelmiş olan Rus General Mayevski Hakkâri Sancağı'nı da ihtiva eden Van Vilayeti'nin coğrafi yapısını şu sözlerle anlatmaktadır:

... bu havalide posta paketleri daima hayvan sırtında nakil olunur. Hususî nakliyat için ahalinin posta hayvanlarından istifade edebilmesi mümkün değildir. Gösterilen posta yollarında her 3-4 saatte alelade hayvanat değişir. Bu hayvanat hususî müteahhitlerin malıdır. Postaya 2-3 saatte bir değişen ve 2-3 kişiden ibaret olan zabtiyeler (Jandarmalar) refakat (eşlik) ederler. İyi havalarda postanın sürati saatte 8-9 veresttir.... Telgraf hututu (hatları) gayet sathi (gelişi güzel) tarzda temdid edilmiştir (dikilmiştir). Ufak tefek ahval-i havaiye (hava muhalefeti) ile hemen muhabere (haberleşme) münkatî olur (kesintiye uğrar).... Güneş gurub edince (batınca) hemen her telgrafhanede telgraf muhaberatı (haberleşmesi) paydos edilir. Telgraf Türkçe yazılır. Fransızca

için yalnız Van ve Muş'da muhabere memuru vardır. Bir zamanlar Başkale'de dahi varmış (Bayrakdar, 2016: 102-103). İngiliz Misyoner Wigram XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında birkaç defa bölgeye gelmiştir. Hakkâri'nin coğrafyasının zorluğuyla alakalı Wigram'ın da tespitleri bulunmaktadır: “Kuşkusuz bu topraklarda yol namına bir şey yok. Hakkâri'nin bir ucundan diğer ucuna baktığınızda tekerlekli bir araç türünden hiçbir şey göremezsiniz. Keçi yolları killi yaprak taşların oluşturduğu yamaç boyunca yukarı çıkar ve uçurumun çıkıntılı burunları üzerinden ve etrafında stanga olarak bilinenlerle tırmanılır. Stanga, yapılmış bir keçi yoludur. Katırlar bu yollarda çok iyi ilerler, adeta doğuştan buna alışıkırlar. Koyun ve keçiler de bu yolda iyi yol alırlar. Öte yandan bazı köyler hiçbir dört ayaklı hayvanın buralara gelememesinden ötürü saldırılardan kurtulmanın mutluluğunu yaşarlar” (Demirtaş, 2014: 164).

2- Hakkâri'ye Telgraf Hattının Çekilmesi

Bölgeye telgraf hatlarının çekilmesinden evvel Posta yolları açılmış ve halkın iletişim noktasındaki ihtiyaçları bu yollar üzerinden karşılanmıştı. Coğrafi açıdan dağlık ve engebelik bir arazi yapısına sahip olmasından dolayı posta tatarlarının işleminde de zaman zaman sıkıntılar yaşanmaktaydı. Coğrafi koşullara ek olarak iklimin sertliği de bir diğer olumsuz etkendi. Bu çerçevede yerel yöneticiler sıklıkla telgraf hatlarının bölgeye çekilmesi yönünde girişimlerde bulunmaktaydı. Bu girişimler neticesinde 22 Ağustos 1881 tarihi itibarıyla Mahmudî Kazasına telgraf hattının uzatılma işleri tamamlanmış ve bu durum telgraf ile Posta ve Telgraf Nezareti'nden Mabeyn-i Hümayun'a bildirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y..MTV. 7/66-2 (27 N 1298 ve 10 Ağustos 1297/22-23 Ağustos 1881). Telgraf hattının Mahmudî Kazasından Çölemerik Kazasına uzatılması için de çalışmalara devam edilmiştir. Yaklaşık 2 aylık çalışma neticesinde telgraf hattı Çölemerik'e kadar uzatılmış ve Çölemerik hattı da 19 Ekim 1881 tarihi itibarıyla hizmet vermeye başlamıştır (BOA., Y..MTV. 7/66-1 (26 Za 1298 ve 7 Teşrin-i evvel 1297/19-20 Ekim 1881).

Telgraf hattının Çölemerik'e kadar uzatılması oldukça önemlidir. Fakat bölgedeki ulaşım ağının yetersizliği her türlü iletişimi geciktirmekteydi. Haberleşme noktasında zaman çok kıymetliydi. Bunu en iyi bilenler de yerel yöneticiler idi. Çünkü hem merkezi hükümet ile iletişim kurmak hem de sancağa bağlı kazalardaki durum ile alakalı hızlıca bilgi almak ancak buralara telgraf hattının

ulaşmasıyla mümkün olabilirdi. Çölemerik'e hat çekilmesinden yaklaşık 2 buçuk ay sonra Hakkâri Vali vekili Dursun Telgraf Nezareti'ne bir telgraf göndermiştir: Telgrafında Hakkâri telgraf hattının Gevar'dan Şemdinan ve Revandüz yoluyla Bağdad hattına bağlanmasının faydalarının apaçık ortada olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca Çölemerik'den İmadiye yoluyla da Musul telgraf hattına bağlanmasının faydalı olacağı ve yöre için kolaylıklar sağlayacağını ileri sürmüştür. Yeni yapılacak hattın Çölemerik'ten İmadiye'ye 24 ve oradan Musul'a 24 saat mesafede olduğunu, hat için gerekli olan direklerin de tedarik edilebileceğini belirtmiştir. Şayet taleplerinin kabul edilmesi halinde ilkbaharla birlikte hattın inşasına başlanacağından hem Şemdinan ve hem de İmadiye taraflarındaki hatlar için kullanılmak üzere mevcut bulunan telgraf alat ve edevatının buradan kaldırılmaması hakkında Şemdinan memurlarına gerekli emrin verilmesini de talep etmiştir (BOA., ŞD. 2450/35-2 (19 Kanun-ı evvel 1297/31 Aralık 1881). Ayrıca; yapımı tasarlanan Musul ve Bağdad hatları için keşif defteri de hazırlanmıştır. Bu çerçevede; yapılacak hatlara lazım olan eşyalar için vergileriyle beraber 50.520 Frank 50 Sent'e (218.943 kuruş sekiz para) hat için gerekli olan direkler ve hattın inşa masrafları için 224.000 kuruşa ve hatta istihdam edilecek olan daimi memurlar ve hademe maaşları ile diğer masraflar için de aylık 6.700 kuruşa ihtiyaç duyulacağı öngörülmüştür. Bu meblağın da 1297 (1881) senesi bütçesinde karşılığı bulunmadığından 1298 (1882) senesi bütçesinden karşılanması talep edilmiştir (BOA., ŞD. 2450/35-4 (14 Kanun-ı sani 1297/26 Ocak 1882).

Hakkâri Vilayeti Vali Vekaletinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 telgraf ve Dahiliye Nezareti ile Telgraf ve Posta Nezareti'yle muhaberele tezkiresi Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmuş ve 30 Ocak 1882 tarihinde Dâhiliye Dairesi'nde görüşülmüştür. Hakkâri'nin "*ekrad ve kabailden*" oluşan nüfusu nedeniyle bölgedeki ahvalin hızlı bir şekilde merkeze ulaşması noktasında telgraf hatlarının Bağdad'a kadar uzatılmasının gerekli ve yararlı olduğu anlaşılmıştır. Bağdad'ta var olan telgraf hatlarına Hakkâri üzerinden de bir hat çekilmesinin ihtiyati tedbir noktasında sağlayacağı yararlılardan dolayı hattın inşasına ilkbaharda başlanması kararlaştırılmıştır. Telgraf Nezareti'nin yazısında ise hat için dört yük 42.943 kuruş; memur ve hademe maaşları ile muhtelif masraflar olarak aylık 6.700 kuruşun 1298/1882-1883 senesi bütçesine dahil edilmesi talep edilmiş ve karar Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA., ŞD. 2450/35-1 (3 R 1299/22 Şubat 1882 tarihli mazbata.).

Dize (Gevar kazasının merkezidir)'den Şemdinan'a 7 saat ve Şemdinan'dan Revandüz'e 24 saat olmak üzere toplam 31 saatlik

hattın keşif pusulası şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2450/35-5 (17 R 1299/8 Mart 1882)).

Eşya	Frank
Her biri 100 kg. 40 franktan 15.500 kg. 4 milimetrelik demir tel	6.200
Her biri 100 kg. 50 franktan 65 kg. 2 milimetrelik demir tel	32,5
Her biri 4 Franktan 65 kg. Kalay	260
Her biri 1 frank 80 santimden 2280 adet Osmanlı tarzı izolatör	4.464
Her biri 400 franktan 4 adet mükemmel Mors Makinesi	1.600
Her biri 4 franktan 100 adet Alaman Laklaşa	400
Her biri 65 franktan 10 adet çavuş takımı	650
Her biri 7 Franktan 3 şişe tuz ruhu	21
Her metresi 80 santimden 80 m. kalın tel	64
Her metresi 30 santimden 160 m. ince tel	48
Yüzde yarım sigorta ücreti	69
Bahren nakliye ücreti (Deniz yoluyla taşıma ücreti)	652
Berren nakliye ücreti (Kara yoluyla taşıma ücreti)	7.030
Resm-i gümrük (Gümrük vergisi)	1.099
ARA TOPLAM	22.589,5
Masarf-ı İnşaiyesi	Kuruş
Beher direk için 30 kuruştan 2480 direk	74.400
Beher direk için 10 kuruştan 2480 direk dikimi	24.800
ARA TOPLAM	99.200
Maaşat ve masarifat (Maaşlar ve Masraflar)	
Şehr-i icar ve müteferrika masarifatı	150
Her biri 600 kuruştan 2 memur maaşı	1.200
Her biri 150 kuruştan 2 Mevsil muharrerat maaşı	300
Bir serçavuş maaşı	500
Herbiri 300 kuruştan 4 Surre çavuşu maaşı	1.200
ARA TOPLAM	3.350

Çölemerik'ten Musul'a 18 saat ve Musul'dan Antakya'ya 21 saat olmak üzere toplam 39 saatlik hattın keşif pusulası ise şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2450/35-6 (17 R 1299/8 Mart 1882):

Eşya	Frank
Her biri 100 kg. 40 franktan 19.500 kg. 4 milimetrelik demir tel	7.800
Her biri 100 kg. 50 franktan 78 kg. 2 milimetrelik demir tel	39
Her biri 4 Franktan 78 kg. Kalay	312
Her biri 1 frank 80 santimden 3120 adet Osmanlı tarzı izolatör	5.616
Her biri 400 franktan 4 adet mükemmel Mors Makinesi	1.600
Her biri 4 franktan 100 adet Alaman Laklaşa	400
Her biri 65 franktan 13 adet çavuş takımı	845
Her biri 7 Franktan 4 şişe tuz ruhu	28
Her metresi 80 santimden 60 m. kalın tel	48
Her metresi 30 santimden 120 m. ince tel	36
Yüzde yarım sigorta ücreti	80
Bahren nakliye ücreti (Deniz yoluyla taşıma ücreti)	807
Berren nakliye ücreti (Kara yoluyla taşıma ücreti)	9.048
Resm-i gümrük (Gümrük vergisi)	1.272
ARA TOPLAM	27.931
Masarf-ı İnşaiyesi (İnşa masrafları)	Kuruş
Beher direk için 30 kuruştan 3120 direk	93.600
Beher direk için 10 kuruştan 3120 direk dikimi	31.200

Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi

ARA TOPLAM	124.800
Maaşat ve Masarifatı (Maaşlar ve Masraflar)	Kuruş
Şehr-i icar ve müteferrika masarifatı	150
Her biri 600 kuruştan 2 memur maaşı	1.200
Her biri 150 kuruştan 2 Mevsil muharrerat maaşı	300
Bir serçavuş maaşı	500
Herbiri 300 kuruştan 4 Surre çavuşu maaşı	1.200
ARA TOPLAM	3.350

1882 yılında bölgeye gelen teftiş heyeti bölgenin önemli ve itibarlı kişilerinin de katılımıyla bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonun Şûrâ-yı Devlet'e sunduğu rapora göre, Erzurum'dan Bitlis'e ve Van'a ve Van'dan Hakkâri'nin Çölemerik Kasabası'na kadar muntazam tatar postası olduğu görülmektedir. Van'dan Mahmudî ve Başkale'ye; Çölemerik'den geçerek Dize'ye ve Başkale'den Dilcan'da bulunan İran hududuna kadar telgraf hatlarının da bir sene kadar önce çekildiği belirtilmektedir (BOA., ŞD. 2456/35-1 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).

Bu dönemde vilayetçe şimdiye kadar muntazam bir vasıta tedarik olunamadığından posta evrakının ulaşmasında gecikmeler yaşanmaktadır. Ayrıca kış mevsiminin şiddetini artırdığı zamanlarda ise telgraf ve posta işlerinde çok büyük sıkıntılar çekilmektedir. Posta için seri bir vasıta hizmete sokulmadıkça resmi ve ticari bütün işler her zaman sekteye uğrayacaktır. Şimdiye kadar Van postası Zabtiye vasıtasıyla teati olunmakta ise de mal sandığının durumundan dolayı zaptiyelere maaşları vaktinde verilememektedir. Zaten tüccarın malları nakl edilemediğinden diğer vilayetlerde olduğu gibi Van'dan Erzurum'a kadar muntazam bir posta açılması gereklidir. Gerek Van merkez kazalarına gerekse de Hakkâri Sancağı Kazalarına telgraf hattının ulaştırılması önemlidir. Keza Mahmudî Kazası'ndan geçecek hattın hududa ulaşması ve oradan İran memaliki telgraflarına bağlanması büyük fayda sağlayacaktır. Osmanlı ile İran arasındaki telgraflar İngiliz hattıyla gelip gitmekte ve bu suretle hasıl olan gelirler ecnebiler elinde kalarak resmi telgrafnameler için de birçok akçe verilmektedir (BOA., ŞD. 2456/35-3 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).

Telgraf hatlarının huduttaki Şemdinan'a kadar uzatılması önem arz etmekteydi. Bu çerçevede Telgraf hattının Gevar'dan Şemdinan'a kadar uzatılması için gereken masrafların ödenmesinin Van Valiliği'ne tebliğ edilmesi 15 Ekim 1884 tarihinde Dahiliye Nezaretinden Telgraf ve Posta Nezaretine bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 1345/85 (24 Z 1301/15 Ekim 1884).

Telgraf hatlarının Çölemerik Kazası'na çekilmesinden sonra telgrafhane olarak muhtemelen kiralık bir yer tahsis edilmişti.

Telgrafın bölgeye ulaşmasından yaklaşık 3 yıl sonra 1885 yılı itibariyle halkın ve memurların yardımları ile satın alınan arsaya telgrafhane inşasına başlandığı Telgraf ve Posta Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 1347/94 (10 L 1302/23 Temmuz 1885)).

Hakkâri'ye gelecek her türlü posta Erzurum üzerinden Van'a ve Van'dan da Hakkâri'ye ulaşmaktaydı. Posta tatarıyla geliyor olmasına rağmen 1888 yılı itibariyle posta tatarının Van'a kadar geleceği, Van-Hakkâri arasında ise kefilli sürücü istihdamıyla postanın gönderileceği kararı alınmıştır. Alınan bu karar Hakkâri Vilayetince sakıncalı ve zararlı olarak değerlendirilmiştir (BOA., DH. MKT. 1492/87 (24 C 1305/8 Mart 1888)).

1889 yılı itibariyle Van'dan Hakkâri'ye kadar olan telgraf hatları şu şekildeydi. Van-Hamidiye-Başkale olarak bir hat üzerinde ilerledikten sonra Başkale'den itibaren bir hat Dize'ye ve bir hat da Çölemerik'e ulaşmaktaydı. Çölemerik üzerinden ise Batı'ya doğru ilerleyerek Beytüşşebab'a ve oradan da Güney'e doğru Bico?, Pervari-i Bâlâ ve İmadiye hattıyla hattın uzatılması talep edilmekteydi. 26 Şubat 1889 tarihinde Van Valisi Halil'den Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta; Hakkâri Sancağı'na bağlı İmadiye, Beytüşşebab ve Çal kazalarının ahalisi ve civar yerler ekrad ve Nasturilerden oluştuğu; Ekrad ve Nasturilerin birbiri aleyhine sürekli yakıksız işler ve davranışlarda bulduklarına dair şikâyetlerde bulduklarını belirtmiştir. Bu durumdan vaktinde haberdar olmak ve gerekli olan tedbirleri hızlıca alabilmek maksadıyla Çölemerik üzerinden Beytüşşebab'a ve oradan da Bico?, Pervari-i Bâlâ ve İmadiye'ye kadar telgraf hattının uzatılması Pervari ve Elkid'e ise birer merkez teşkili talep edilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-2 (14 Şubat 1304/26 Şubat 1889)). Aynı içerikteki bir başka telgraf 28 Şubat 1889 tarihinde II. Abdülhamid'in kıdemli müşaviri olarak görev yapan Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya da gönderilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-3 (16 Şubat 1304/28 Şubat 1889)). Van Vilayeti'nden gönderilen telgrafname 7 Mart 1889 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Telgraf ve Posta Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA., DH. MKT. 1602/38 (5 B 1306/7 Mart 1889)). Van Valisi Halil'den Dahiliye nezaretine 1 Mayıs 1889 tarihinde tekrar bir telgraf daha gönderilerek yapılacak hattın önemi bir kez daha hatırlatılmıştır (BOA., ŞD. 2547/6-6 (19 Nisan 1305/1 Mayıs 1889)).

31 Mart 1889 tarihinde Posta ve Telgraf Nezareti Mühendis Kalemî tarafından hazırlanan bir raporda hat için gerekli olan tüm harcamalar kalem kalem yazılmıştır. Erciş'ten 155 km. mesafede Bitlis'e ve Vastan'dan 40 km. mesafede Şatak ve Hamidiye'den 45

Van'dan Hakkâri'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi

km. mesafede Saray'a ve Çölemerik'ten 70 km. mesafede Beytüşşebab'a ve oradan 120 km. mesafede Bico'ya ve oradan 80 km. mesafede Pervari-i Bala'ya ve oradan 20 km. mesafede İmadiye'ye ve Bargiri'den 20 km. mesafede Van'la Erciş arası hattına kadar uzatılacak çifte telli hat için gerekli olan eşya ve sairinin keşif pusulası şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2547/6-5 (19 Mart 1305/31 Mart 1889)).

	Kg.	Frank'dan	Kg.	Tutarı
Dört milimetrek demir tel	57000	0,29		16530
İki milimetrek demir tel	285	0,40		114
Lehim	285	2,50		712,5
Nişadır tuzu	70	1,20		84
Bant kağıdı	140	1		140
Mükemmel Mors Makinesi	Adet	16	Beheri	6080
			380	
Küçük model Osmanlı izolatörü	8550	1,10		9405
Löklaşe takımı (Bir çeşit pil)	350	3		1050
Çavuş takımı	22	65		1430
Hamz (Şişe ile)	28	7		196
İnce lastikli tel	240	0,25		60
Kalın lastikli tel	120	0,60		72
Yüzde nisf itibariyle ücret-i teminiye				179
Yüzde sekiz itibariyle resm-i gümrük				2870
Toplam (Frank)				38922,5
Senevi tecdidi lazım gelip Avrupa'dan celb olunacak eşya bahası				Frank 2527
Senevi hattın tamirine sarf olunacak meblağ				Kuruş 3080
Dersaadet'ten 71.750 kg. eşyanın Trabzon'a kadar denizyoluyla taşıma ücreti				15350
Trabzon'dan Van'a kadar kara yoluyla taşıma ücreti				8868
Eşyanın İnşa mahaline dağıtım ücreti				4740
Ara Toplam				28963
Yedi adet telgrafhane inşası				70.000
Her biri 30 kuruştan 7700 adet ahşap direk bahası				231.000
Masarf-ı rekziye ve inşaiye				77.000
Masarf-ı tefrişiyeye				7.000
Ara toplam (Kuruş)				385.000
7 merkezin masarf-ı müteferrika-i seneviyesine				7.000
7 merkezin evrak-ı matbuasına				2.700
Ara toplam (Kuruş)				9.700
500'er kuruştan 7 nefer memur				3.500
300'er kuruştan 22 nefer çavuş				6.600
200'er kuruştan 7 nefer mevsil				1.400
Ara toplam (Kuruş)				11.500

Eşkiyaların yoğun olarak ortaya çıktığı yaz aylarına yaklaşıldığından telgraf hatlarının ehemmiyeti bir kat daha arttığından bahisle bir an evvel gereğinin yapılması hakkında Van Vilayeti'nden yeni bir telgrafname tekrar yazılmış ve hattın inşasına müsaade istenildiği 15 Mayıs 1889 (BOA., DH. MKT. 1623/32), 7 Haziran 1889; (BOA., DH. MKT. 1627/24), 26 Haziran 1889; (BOA., DH. MKT. 1631/81) tarihlerinde tekraren Dâhiliye Nezaretinden Telgraf ve Posta Nezaretine bildirilmiştir.

Posta ve Telgraf Nezareti Meclisi tarafından 13 Haziran 1889 tarihinde kaleme alınan yazıda; Tanzim olunan keşif pusulasına nazaran hattın inşası için gerekli olan eşya bahası olarak 38.922 Frank 50 Santime ve senelik olarak hattın çekilmesi için Avrupa'dan getirilecek eşya bahası olarak 2527 Frank ve eşyanın İstanbul'dan Trabzon'a kadar ücret-i nakliye-i bahriyesi olarak 15.355 ve Trabzon'dan Van'a kadar nakliye ücreti olarak 8868 ve eşyanın mahal-i inşaiyede tevzii ücreti olarak 4740 ve 7 bab telgrafhane inşası için 70.000 ve her biri 30'ar kuruştan 7.700 adet ahşap direğin tutarı olarak 231.000'e masarîf-ı rekziye ve inşaiyesi olarak 77.000 ve merkezlerin iç döşemesi olarak 7.000 ve 7 merkezin masarîf-i müteferrika-i seneviyesi olarak yine 7.000 ve evrak-ı matbua bahası olarak 28.000 ve aylık 500 kuruştan 7 adet memur maaşı için 3.500 ve 300 kuruştan 22 adet çavuş maaşı için 6.600 ve 200 er kuruştan 7 adet mevsil maaşı için dahi 1.400 kuruş ki toplam 41.449 Frank 50 Santime ve 466.063 kuruşa ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Muhasebeden yazılan derkenarda zikr edilen masrafların 1305(1889) senesi bütçesinde karşılık tedariki mümkün ise de memur, çavuş ve mevsillar maaşı olarak aylık ödenmesi icab eden 11.500 kuruşa bütçede karşılık kalmadığı belirtilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-13 (14 L 1306 ve 1 Haziran 1305/13 Haziran 1889)).

Bâb-ı Âli Daire-i Dahiliye Mektubî Kalemî'nden Telgraf ve Posta Nezareti'ne konu aktarılmış ve Telgraf ve posta nazırı tarafından 8 Temmuz 1889 tarihinde verilen cevapta; Hatların inşasına ve uzatılmasına irade buyurulduğu halde memur, çavuş ve mevsillar maaşı olarak aylık ödenmesi icab eden 11.500 kuruşun 1305(1889) senesi bütçesine eklenerek dahil edilebileceği belirtilmiştir (BOA., ŞD. 2547/6-14 (10 Za 1306 ve 26 Haziran 1305/8 Temmuz 1889)).

41.449 Frank 50 Santim ile 466.063 kuruşa 1305(1889/1890) bütçesinde karşılık tedariki mümkün ise de memurlara verilmesi gereken aylık 11.500 kuruşa bütçede karşılık kalmadığından; bahsedilen maaşın bütçeye zam yapılarak dahil edilebileceği anlaşıldığından durum Şûrâ-yı Devlet'e havale edildi. Burada yapılan

değerlendirme neticesinde “zıkr olunan kazaların böyle mebalîğ-i külliye sarfıyla telgraf inşası muceb olacak derecede ehemmiyet-i mevkie ve ticariyeye bulunmadığı misüllü böyle külliyetlü masraf ihtiyarınada halihazır hazineye müsaid olmadığından hutut-ı mezkurenin inşasından sarf-ı nazar olunması lazım geleceği ...” ifade edilmiş ve hatların inşası talebi reddedilmiştir (BOA., DH. MKT. 1656/11 (16 M 1307/12 Eylül 1889).

Telgraf hatlarının çekilmesine yönelik talepler reddedilmiş olmasına rağmen Vilayetten talepler gitmeye devam etmiştir. 1889 yılı itibariyle bölgeyi etkisi altına aldığı görülen Kolera salgını gerekçe gösterilerek Çölemerik'ten İmadiye'ye telgraf hattı çekilmesinin hastalık hakkında hızlı bilgi almak için önemli olduğu vurgulanmıştır (BOA., DH. MKT. 1656/108 (18 M 1307/14 Eylül 1889). Van Vilayetinden tekrardan çekilen telgraf 23 Eylül 1889 tarihinde Telgraf ve Posta Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA., DH. MKT. 1660/48 (27 M 1307/23 Eylül 1889). İmadiye Kazası'na bir telgraf hattı çekilmesinin önem arz ettiği hem Kerkük Kumandanlığı tarafından hem de Yaver-i Ekrem Derviş Paşa tarafından ifade edilmiştir (BOA., DH. MKT. 1685/89 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889); BOA., DH. MKT. 1685/132 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889).

Çölemerik'ten 125 km. uzaklıkta bulunan İmadiye'ye kadar çekilecek olan telgraf hattının inşası için gerekli olan eşya ve saire için 5 Ekim 1889 tarihinde düzenlenen keşif pusulası şu şekildeydi (BOA., ŞD. 2555/8-2 (23 Eylül 1305/5 Ekim 1889):

	Kg.	Frank'dan	Kg.	Tutarı
Dört milimetrelik demir tel	12500	0,28		3500
İki milimetrelik demir tel	60	0,40		24
Lehim	60	2,50		150
Bant kağıdı	20	1		20
Nişadır tuzu	12	1,20		14,40
Küçük model Osmanlı izolatörü	Adet 1875	1,10		2062,50
Mükemmel Mors Makinesi	Adet	2	Beheri 380	760
Löklanşe takımı (Bir çeşit pil)	60	3		180
Çavuş takımı	4	65		260
Hamz (Şişe ile)	6	7		42
İnce lastikli tel (Metre)	30	0,25		7,50
Kalın lastikli tel (metre)	15	0,60		9
Yüzde nısf itibariyle ücret-i teminiye				35
Yüzde sekiz itibariyle resm-i gümrük				562
Cem'an yekünü Frank				7626,40
Masrafın Cinsi				Kuruş
Dersaadetten 15700 kg. eşyanın Trabzon'a kadar ücret-i nakliye-i bahriyesi				3.360
Trabzon'dan Çölemerik'e kadar ücret-i nakliye-i berriye				25.428

Eşyanın mahal-i inşaiede tevziyesine	2.352
Bir bab telgrafhane inşasına	10.000
Beheri 30 kuruştan 1750 adet ahşap direk	52.500
Masarf-ı rekziye	17.500
Masarf-ı tefrişiye	1.000
Ara Toplam (Kuruş)	112.140
Masarf-ı Seneviyesi	Tutarı
Tecdidî lazım gelip Avrupadan celb olunacak eşya bahasına (Frank)	477
Hattın tamine (Kuruş)	7.000
Merkezin masarf-ı müteferrikasına (Kuruş)	1.000
Merkezin evrak-ı matbuasına (Kuruş)	400
Ara Toplam	8.400
Maaşat	Kuruş
Bir nefer memur	600
300 kuruştan 4 nefer çavuş	1.200
Bir nefer mevsil	200
Ara Toplam	2.000

1877-1878 yıllarında Osmanlılar ile Rusya arasında meydana gelen 93 Harbi esnasında İran tedbir amaçlı Osmanlı sınırlarına asker yığmıştır. Bu yıllarda başlayan askeri hareketlilik uzun süre devam etmiştir. 1890'lı yıllarda Osmanlı-İran sınırında olayların artması nedeniyle Osmanlı Devleti Mahmudî Kazasındaki asker sayısını artırmıştır. (Sarıkçıoğlu, 2013: 26) Bu tarihten itibaren telgraf hatlarının çekilmesiyle alakalı talepler de artmıştır.

İmadiye Kazası'nda sakin Tiyyarilerle Pervari nahiyesi ahali arasında meydana gelip bertaraf edilmiş olan husumetin tekerrür etmesinin önüne geçmek maksadıyla İmadiye Kazası'na telgraf hattı çekilmesi 30 Mayıs 1890'da bir kez daha talep edilmiştir (BOA., DH. MKT. 1727/49 (10 L 1307/30 Mayıs 1890). 4 Haziran 1890 tarihinde Van Vilayeti'ne gönderilen cevabi yazıda; İmadiye Kazası civarındaki kolera salgının ortadan kalktığı, ayrıca İmadiye'nin beyan edildiği gibi ticari açıdan bir öneminin bulunmadığı değerlendirildiğinden oralara telgraf hattı çekilmesinin lüzumsuz olduğu belirtilmiştir (BOA., DH. MKT. 1728/104 (15 L 1307/4 Haziran 1890).

Bu dönemde yazıların da zamanında ulaşmadığı görülmektedir. Yazışmalardaki gecikmelerden dolayı telgraf hattı çekilmesiyle alakalı Van Vilayeti'nden birçok defa başvuru yapılmış ve konu tekraren hatırlatılmıştır (BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-2 (30 Nisan 1306/12 Mayıs 1890). Telgraf ve Posta Nezareti'nden ise bu seneki bütçede karşılığı bulunmadığından İmadiye'ye telgraf hattı çekilmesine onay verilemeyeceği bildirilmiştir (BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-3 (24 Temmuz 1306/5 Ağustos 1890); BOA., DH. MKT. 1739/100-1-1; BOA., DH. MKT. 1739/100-1-2 (18 Za 1307/6 Temmuz 1890); BOA., DH. MKT. 1752/4 (1 M 1308/17

Ağustos 1890); BOA., DH. MKT. 1755/107 (12 M 1308/28 Ağustos 1890); BOA., DH. MKT. 1760/78 (28 M 1308/13 Eylül 1890).

Van Valisi Halil tarafından 22 Mart 1891 tarihinde Yıldız sarayı hümayunu baş kitabet dairesine gönderilen şifreli telgrafta; Hakkari Sancağı'na bağlı İmadiye Kazasıyla sair mevkilere telgraf hattının çekilmesiyle alakalı başvurumuzdan henüz bir sonuç alamadık. İmadiye Kazasıyla Beytüşşebab, çal, Mahmudî, Oramar ve Şemdinan Kazalarıyla Pervari ve Elki Nahiyelerinin ahalisi ekrad, aşayir, nasturi ve Ermeni milletlerinden oluşmaktadır. Yaz mevsiminin gelmesiyle bunların herbiri bir diğeri hakkında şikayetlerde bulunmaktadır. Ayrıca Rusya ve İran hududundan bizim tarafa sınır tecavüzleri haber alınan Ermeni fesatlarının faaliyetlerinden ise telgraf hattı olmadığından dolayı pek geç haber alınmaktadır. Hâlbuki bu gibi hareket ve zararlı teşebbüslerden vakt ü zamaniyla bilgi alınmalı ve gerekli önlemler hayata geçirilmelidir. Bunu da sağlayabilmek için bölgeye telgraf hattı çekilmeli ve telgrafhaneler kurularak faaliyete alınmalıdır (BOA., İ.DH. 1222/95680 (10 Mart 1307/22 Mart 1891). Bu talep 30 Mart 1891 tarihinde Sadaret'ten telgraf ve Posta Nezareti'ne havale edilmiştir. Telgraf ve Posta Nazırı tarafından 5 Nisan 1891 tarihinde; “zıkr olunan İmadiye kazasıyla bazı mevakiin ticaretçe haiz-i ehemmiyet olmadığı gibi oralara hatlar temdidine bais olan kolera illeti de mündefi olduğu cihetle sarf u nazar kılındığının emr ü izbar olduğu kayden anlaşılıp mamafih bazıları o meyanda bulunan ve vilayet-i müşaruileyhanın bu kere mevrud telgrafnamesinde esamisi muharrer olan mevakiie çekilecek hututun şu birkaç gün içinde yeniden tanzimi derdest olan keşifname ve mazbatanın takdimiyle istizan-ı maslahat olunacağı” bildirilmiştir (BOA., ŞD. 2572/25-1 (25 Ş 1308 ve 23 Mart 1307/4-5 Nisan 1891). Bu çerçevede yapılan keşif sonrasında; çekilecek hatların mühendis kaleminden tanzim ettirilen keşifname ve haritasına nazaran hattın çekilmesi ve merkezlerin donatılmasının 46.649 Frank ve 491.025 kuruş inşa masrafı olduğu görülmüştür. Ayrıca hatta görevli memurların maaşları ve hattın senelik masrafı için de 3.224 Frank ile 235.495 kuruşa ihtiyaç olacağı anlaşılmıştır (BOA., ŞD. 2572/25-2 (14 N 1308 ve 11 Nisan 1307/23 Nisan 1891). İmadiye Kazası'na telgraf hattı çekilmesiyle alakalı başvuru Meclis-i Vikela'da görüşüldü. “Vakia beyan olunan esbaba göre böyle bir hattın temdidi halinde vilayetçe husuli gösterilen faide oralara hutut-ı telgrafi temdidinden dolayı nezaretçe ihtiyar olunacak masarır-ı muvakkate ve daim miktariyle mütenasib” olmadığından ve İmadiye Kazası'nın geçen günlerde Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararlarıyla Van Vilayeti'nden alınarak Musul Vilayeti'ne bağlandığından dolayı

şimdilik oralara telgraf hattı çekilmesinden sarf ı nazar edilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir (BOA., MV. 68/10 (28 Ra 1309/1 Kasım 1891); BOA., Y..A...HUS. 253/27 (6 Ra 1309 ve 28 Teşrin-i evvel 1307-9 Kasım 1891); BOA., DH. MKT. 1892/49 (19 R 1309/22 Kasım 1891).

1893 yılı itibariyle Hakkâri Sancağı'nda dahil olduğu Van Vilayeti'nin telgraf hatlarının tamirâtı için gerekli olan meblağlar çıkarılmıştır. Buna göre; Hakkâri merkezine bağlı telgraf hatlarının tamirâtı için gerekli olan 200 adet direğin herbiri 30 kuruştan toplam 6.000 kuruş; memur, amele, nakil ücreti vs. masraflar için 2.629,5 kuruş olmak üzere toplam 8.629,5 kuruşa ihtiyaç vardır. Bu dönemde Vilayetin merkezi olan Van Merkez Sancağı için; bağlı telgraf hatlarının bu sene içerisindeki tamirâtı için lazım olan 200 adet direğin her biri 25 kuruştan toplam 5.000 kuruş; memur, amele, nakil ücreti vs. masraflar için 4.525 kuruş olmak üzere toplam 9.525 kuruşa ihtiyaç vardır. Ayrıca Vilayetin diğer sancaklarından Bitlis hatları için gerekli olan 150 direğin herbiri (nakliyesiyle beraber) 14 kuruş, Muş için gerekli olan 200 adet direğin herbiri 11 kuruştan tahmin edilen toplam 4.300 kuruşa ihtiyaç vardır. Genel toplam ise 22454,5 kuruşu bulmaktadır (BOA., DH. MKT. 2044/134 (4 B 1310/22 Ocak 1893).

Hakkâri dahilinde ve İran hududuna 4-5 saat mesafede bulunan Şikefti Nahiyesi; 2 bölük asakir-i şahane ikamet ettirildiğinden önemli bir mevki konumundadır. Şikefti Nahiyesinin merkezi olan Deyr Karyesinden geçen telgraf hattına bir makine bağlanarak orada bir muhabere memuru bulundurulması 24 Mart 1897'de Van Vilayeti tarafından talep edilmiştir. Bu cihetle Hendese kalemi tarafından düzenlenen keşifname ile harita memurlarına nazaran Başkale ile İran sınırları içerisinde kalan Dilman Merkezlerini birbirine bağlayan telgraf hattına 2,5 km. mesafede bulunan Deyr Karyesine telgraf hattı çekilmesi ve bir merkez yapılması halinde Avrupa'dan satın alınacak ve getirilecek alet edevat ve kurulum masrafları için bir defalık olmak üzere 1241 Frank ve 13435 kuruşa ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca hattın tamir ve tahkimi için Avrupa'dan getirilecek alet-edevat ve saire masrafı için de senelik 151 Frank ve 9695 kuruşa da ihtiyaç duyulacaktır. Buna ise 1313/1897-1898 senesi bütçesinde karşılık olmadığı muhasebeden yazılmıştır (BOA., DH. MKT. 2087/95-1 (29 Za 1314 ve 19 Nisan 1313/1 Mayıs 1897); BOA., DH. MKT. 2087/95-2 (7 Z 1314 ve 27 Nisan 1313/9 Mayıs 1897); BOA., DH. MKT. 2087/95-3 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897). Durum 17 Ağustos 1897 tarihinde Van Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2087/95-4 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897).

Bütçede karşılık olmadığı için Deyr Karyesine telgraf hattı çekilmesine izin verilmemesi üzerine Van Valisi Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında; hat çekilmesinden ve merkez yapılmasından vaz geçilerek Deyr noktasınan ehemmiyetine binaen gerek Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiriyeti gerekse de Vilayetçe görülen lüzum üzerine sadece makine bağlanılarak hükümet ile askeri cihetlerin haberleşmesi askeri personel tarafından sağlanmaktaysa da Deyr Mevkisinin ehemmiyetinden dolayı aylık 500 kuruş maaş ile bir memura ihtiyaç duyulmaktadır (BOA., DH. MKT. 2087/95-5 (7 C 1315 ve 22 Teşrin-i evvel 1313/3 Kasım 1897); BOA., DH. MKT. 2087/95-6 (17 Ş 1315 ve 29 Kanun-i evvel 1313/11 Ocak 1898). Durum Posta ve Telgraf Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2087/95-7 (5 N 1315 ve 15 Kanun-i sani 1313/27 Ocak 1898).

Bölgede telgraf hatlarının yaygınlaştırılması yolundaki bir diğer girişim de Deyr Karyesi ile Mahmudî Kazası arasına telgraf hattı çekilmesi için yapılmıştır. Bölgenin İran hududunda olması münasebetiyle ehemmiyeti üzerinde durularak yaklaşık 85 km. tahmin olunan hattın acil olarak hayata geçirilmesi gerektiği Van Vilayeti tarafından vurgulanmıştır (BOA., DH.TMIK.M. 81/31-1 (28 R 1317/2 Aralık 1899); BOA., DH. MKT. 2230/91 (30 Za 1317/1 Nisan 1900).

Hakkâri'de iklimin çok sert geçmesinden dolayı telgraf hatları ile alakalı daha ileri talepler de gelebilmekteydi. 1899 yılında Hakkâri Mutasarrıfı; hudut ile alakalı bir meseleden dolayı gece üç buçuk saat Van Vilayetiyle muhaberenin devam etmesi üzerine kar ve boranın şiddetinden dolayı eve geri dönmek mümkün olmadığından geceyi makine odasında geçirmek zorunda kalmıştır. Hakkâri mutasarrıfı, Telgraf hanenin ikamet ettiği haneye uzak olmasından dolayı müşkülât çektiğinden bahsederek telgraf hattının evine kadar uzatılmasını talep etmiştir (BOA., DH. MKT. 2283/128 (9 Ş 1317/13 Aralık 1899).

1909 yılı itibariyle Hakkâri Sancağına bağlı Deyr ile Cari ve Gevar ile Madona mevkileri arasında telgraf hattı çekilmesine dair askeri açıdan lüzum gösterilmesiyle, bu hatlar için gerekli olan 1.200 direğin yardımlarla karşılanacağı belirtilmiş, diğer masrafların devlet tarafından karşılanarak bu hatların yapımı için izin verilmesi hususu Van Valisi Bekir tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılmıştır (BOA., DH.MUİ. 26-3/14-3 (8 Teşrin-i evvel 1325/21 Ekim 1909). Bu talep Hakkâri'deki Deyr-Cari, Gevar, Madona telgraf hatlarının geçeceği mevkiinin İran Hükümeti'yle ihtilafı alan içerisinde bulunmasından dolayı reddedilmiştir (BOA., DH.MUİ. 26-3/14-1 (12 Teşrinievvel 1325/25 Ekim 1909).

Telgraf hatlarına zaman zaman aşiretler tarafından saldırı yapılmakta ve iletişim sekteye uğramaktaydı. 1911 yılında Gevar-Şemdinan arasındaki telgraf hattına aşiretler tarafından yapılan saldırı neticesinde hattın 75 fincanı kırılmıştır. Van Vilayeti'ne gönderilen yazıda; failerin bulunması ve bundan sonra bu gibi saldırıların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA., DH. İD. 119-2/33-2 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911); BOA., DH. İD. 119-2/33-3 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911); BOA., DH. İD. 119-2/33-4 (10 Teşrin-i evvel 1327/23 Ekim 1911).

İran sınırında yer almasından dolayı Hakkâri'nin idari taksimatında sıklıkla değişiklikler yapılmaktaydı. 1913 yılı itibariyle yapılan değişiklikle Mamüretür-Reşad Kazası kurulmuştur. Yeni teşkil olunan Mamüretür-Reşad Kazası'na uzatılan telgraf hattı Havasor Nahiyesi'nin merkezinden geçmekteydi. Havasor Nahiyesi ise 50 karyeden oluşmaktaydı. Vilayetin en zengin ve en mühim mevkiinde yer alan Havasor Nahiyesi kaza hükmündedir. Havasor'daki hükümet dairesinden 2 oda ayrılarak bir telgraf merkezi tesis edilmesi hem asayiş hem de ticaret açısından ziyadesiyle fayda sağlayacağı Van Vali Tahsin imzasıyla telgrafla bildirilmiştir (BOA., DH. İD. 145-2/50-1 (28 Ağustos 1329/10 Eylül 1913). Yine bu sıralarda bölgede yaşanan eşkıyalık faaliyeti nedeniyle konu bir kez daha Van Valisi Tahsin tarafından dile getirilmiştir. Vali Tahsin'in anlatımıyla; Eşkıya Mir Muhi¹ 30 kadar adamıyla dün Şatak Kazası'nın Marsikva (Moskova) karyesine gitmiş ve köyün hayvanatını talan etmek istemiş ise de ahalinin karşı koyması ve Hakkâri Jandarma Kumandanı'nın yetişmesiyle birlikte kaçmışlardır. Mir Muhi ve adamları Kaçarken yolda rastladıkları Moskovalı Ezo namında bir Ermeni'yi katl ederek firar etmişlerdir. Hakkâri Mutasarrıfı Cevdet ve Jandarma Kumandanı Halil, Süvari Binbaşısı İsmail Hakkı Mamüretür-Reşad Kaymakamı Gani Beyler değişik istikametlerde mühim kuvvetler ile Mir Muhi'yi takip etmektedirler. Mir Muhi İran'a kaçmayı başaramazsa bu defa Allah'ın izniyle yakalanması yakındır. Haberleşme hatlarının olmamasından dolayı takibat hakkında bilgi alınamıyor. Harekât merkezi Havasor Nahiyesi'dir. Bu nahiyenin ehemmiyetinin ve Norduz hattı güzergâhına tesadüf ettiğinden bahisle orada bir telgraf merkezi açılması daha önce 9 Eylül 1913 tarihli telgrafla talep edilmişti. Eşkıyayı takip eden Halil Bey'den alınan raporda bu hattın derhal yapılıp Havasor ile muhabere temin edilmezse takibatın hiç muvaffak

¹ Bölgede uzunca bir süre eşkıyalık faaliyetleri yürüten Mir Muhi hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Kırca, 2017).

olamayacağı belirtilmektedir. Vali Tahsin pek mühim ve elzem olan Havasor şubesinin açılmasını tekrar talep etmiştir (BOA., DH. İD. 145-2/50-4 (11 Eylül 1329/24 Eylül 1913).

9 Nisan 1913 ile 5 Ekim 1914 tarihleri arasında Van Valiliği yapan Tahsin Bey bölgede asayişin sağlanması ve sağlıklı bir yönetim için ulaşım ve haberleşmenin önemine dikkat çekerek kış aylarında 10 karıştan fazla kar yağdığından karayoluyla ulaşımın çok zor olduğundan posta hizmetlerinin de 3 ay yapılamadığından bahseder. Tahsin Bey ulaşım noktasındaki bu eksikliğin haberleşme ile giderilebileceğini, bunun için de yönetim merkezleri olan kazalara, karakollara telgraf hattı çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tahsin Bey yaklaşık bir buçuk sene süren valiliği esnasında Van merkezinin en uzağındaki sınır karakollarına telgraf hatlarını götürmek için büyük çaba sarfetmiştir (Aydın, 548).

3- Telgrafhane Personeli

Hakkâri'ye telgraf hatlarının çekilmesiyle birlikte personel ataması da yapıldı. 1882 yılı itibariyle Çölemerik'de Telgraf Müdürü olarak Rüşdü Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da Ali Rıza Efendi, İsmail Efendi ve Sabri Efendi görev yapmaktaydı. Mahmuđi'de Telgraf ve Posta Müdürü olarak İbrahim Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da Akif Efendi görev yapmaktaydı. Başkale'de Telgraf ve Posta Müdürü olarak Mehmed Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da İrfan Efendi görev yapmaktaydı. Dize'de Telgraf ve Posta Müdürü olarak Mehmed Nezahat Efendi, Türkçe Muhabere Memuru olarak da Es'ad Efendi ve Mehmed Şevki Efendi görev yapmaktaydı. Gevaş'da ise Telgraf Memuru Resul Efendi görev yapmaktaydı (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299/1882: 145).

Van ve Hakkâri Vilayetleri Telgraf ve Posta Baş Müdürü olarak Tahsin Efendi görev yapmaktaydı. Tahsin Efendi 1888 yılında Erzurum havalisi menzilhanelerinin hayvan ücretlerini kararlaştırmak üzere Van'dan Erzurum'a gitmiştir. Görüşmenin akabinde de tekrar Van'a dönmüştür. Tahsin Efendi Van'dan Erzurum'a gidip gelmesiyle alakalı kendisine harcırah verilmesini talep etmiştir. Tahsin Efendi'nin talebi 4 Nisan 1888 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmuştur. Yapılan inceleme sonrasında Erzurum Vilayeti Telgraf ve Posta İdaresi'nin Van Vilayeti Telgraf ve Posta Baş Müdürünün görev alanında olduğu Posta ve Telgraf Nezareti tarafından bildirilmiştir. Görev ve yetki alanında bulunan bir yerdeki hizmeti için harcırah verilmesinin uygun olmayacağı belirtilerek Tahsin Efendi'nin talebi

geri çevrilmiştir (BOA., DH. MKT. 1521/63 (5 Za 1305/14 Temmuz 1888).

Telgrafhanelerde çalışanlar hakkında zaman zaman suiistimal haberleri gelmekte ve buna bağlı olarak da görevden almalar ya da yer değiştirmeler yapılabilmekteydi. 1889 yılı itibariyle Hakkâri Sancağı'nın merkezi geçici süreliğine Başkale yapılmıştı. Başkale Merkezi Telgraf ve Posta Müdürlüğü'nde istihdam edilen Agob Efendi'nin telgrafları ifşa etmesi ve Ermenilerin zararlı faaliyetlerine yardımcı olduğu ileri sürülmüştür. Sancak merkezinin Başkale'den Çölemerik'e nakledilmek üzere olduğundan bahsedilerek bu yer değişikliği esnasında Agob'un yerine münasip birisinin tayin edilmesi Van Valisi Halil tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH.ŞFR. 139/46 (9 Nisan 1305/21 Nisan 1889). Dahiliye Nezareti de durumu Telgraf ve Posta Nezaretine bildirmiştir (BOA., DH. MKT. 1618/8 (21 Ş 1306/22 Nisan 1889).

Telgraf ve Posta Müdürleriyle alakalı bir diğer şikayet ise Gevar Telgraf ve Posta Müdürü Arslan Efendi hakkında yapılmıştır. Gevar İran hududunda bulunmasından dolayı önemli bir kaza idi. Arslan Efendi'nin bazı siyasi mahzurlardan dolayı Gevar Telgraf ve Posta Müdürlüğü görevinden alınması Hakkâri Mutasarrıflığından talep edilmiştir. Arslan Efendi'nin yerine ise *hüsn-i ahlak ve iktidarı meşhur* Hamdi Efendi'nin atanması talep edilmiştir. Hamdi Efendi evvelce Van Telgraf ve Posta Müdüriyeti'nde bulunmuş ve şu anda da Gevaş telgraf memuru olarak çalışmaktaydı (BOA., ŞD. 1878/18-2). Görevinden azledildiğinin bildirilmesi üzerine Arslan Efendi Şûrâ-yı Devlet'e bir telgraf çekmiştir. Telgrafında; 40 senedir kusursuz bir şekilde devlete hizmet ile ömrünü tükettiğinden bahsederek, yaklaşık 11 aydır da tam maaş alamadan İran hududunda 10 nüfusa bakarak evini geçindirdiğini söylemektedir. 80 lira borcu olduğu halde üstüne bir de sebepsiz yere azledildiğini öğrendiğini, alacaklıların yakasını bırakmadığını, çetin kış koşullarında çocuklarıyla ortada kaldığını, tüm bu çaresizlikler içerisinde Padişahın merhametine sığındığını, şayet kabahati varsa katledilmesini, kabahati yoksa da görevine iade edilmesini talep etmektedir. Taleplerinin kabul edilmeyerek azledilmesi halinde ise zaruri olarak İran'a göç edeceğini, feryad-figan içerisinde çocuklarını satarak borcunu ödemeye mecbur olacağından mağduriyetine merhameten af dilemiştir (BOA., ŞD. 1878/18-3 (Dahiliye Dairesine 19 S 1308/4 Ekim 1890, Mehmed Asım Beyefendiye 21 S 1308/6 Ekim 1890). Arslan Efendi'nin telgrafı 13 Ekim 1890 Şûrâ-yı Devlet reisi Arif imzasıyla posta ve telgraf nezaretine gönderilmiştir. Posta ve Telgraf Nezareti'nde yapılan değerlendirmeler neticesinde Arslan Efendi'nin Vilayetten gelen talep

üzerine azl edildiği ve kendisinin buraya gelmesinden sonra ise başka bir göreve tayin edileceğinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. (BOA., ŞD. 1878/18-4 (6 Ra 1308 ve 8 Teşrin-i evvel 1306/20 Ekim 1890). Arslan Efendi bu tarihten sonra yeni bir göreve atanmamış ve mazulen emekliye ayrılmıştır. Arslan Efendi; İlk görevine 13 Şubat 1866 tarihinde 480 kuruş maaşla Kars Telgrafhanesi Muhabere memuriyeti ile başlamıştır. Van, Edirne, Bayburt, Eleşkirt gibi yerlerde değişik görevlerde vazife yaptıktan sonra 7 Aralık 1887 tarihi itibarıyla Gevar merkezi telgraf müdüriyetine atanmıştır. Burada 13 Eylül 1890 tarihine kadar 2 sene 10 ay 6 gün görev yapmıştır. Gevar Merkezi telgraf müdürlüğünde 800 kuruş aylık almaktaydı. 22 seneyi aşkın bir süre hizmet ettikten sonra mazulen emekliye ayrıldığından Mazuliyet Talimatnamesine göre son aldığı maaşının 1/3'ü nisbetinde maaş bağlanması kararlaştırılmış ve kendisine 266 kuruş maaş tahsis edilmiş (BOA., ŞD. 1101/43 (29 C 1310/18 Ocak 1893) ve bu durum 28 Şubat 1893 tarihinde Telgraf ve Posta Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2056/111 (11 Ş 1310/28 Şubat 1893).

Görevden almalarla alakalı uygulamalarda sabit bir suç isnadında bulunulmayıp “kötü haller” gibi genel bir ifade dayanak yapılarak görevden almalar sıklıkla şikayet konusu olmaktadır. 1895 yılı itibarıyla yaklaşık 35 sene telgraf muhabere memuriyet ve merkez müdüriyetlerinde görev yapmış olan Mehmed Tevfik Efendi Bitlis Vali Vekaleti tarafından “kötü haller” gibi bir tabir ile suçlanmış ve azl edilmiştir. Mehmed Tevfik Efendi önceki memuriyeti olan Bitlis, Van ve Hakkâri Telgraf Müfettiş muavinliğinde bir güne zimmeti ve ilişigi olmadığı halde Bitlis Vali Vekaleti tarafından usulsüz olarak azl edildiğini belirterek görevine iade edilmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e arhuzal ile başvurmuştur. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet Mehmed Tevfik Efendi'nin neden azl edildiğini Telgraf ve Posta Nezareti'nden sormuştur. Telgraf ve Posta Nezareti'nden alınan cevapta Mehmed Tevfik Efendi'nin şimdiye kadar bulunduğu memuriyetlerde bir güne vukuatı görülmediği belirtilerek, tercüme-i hal varakasında da hiçbir vukuat kaydına rastlanmadığı vurgulanmıştır. Mehmed Tevfik Efendi'nin sınıfı dahilinde bir memuriyette istihdamı hususunun Telgraf ve Posta Nezareti'ne tebligatın Dahiliye Nezareti'ne havale edilmesi bildirilmiştir (BOA., BEO. 700/52451 (16 Ca 1313/1 Kasım 1895).

Bu dönemde yerel idareciler tarafından azledilmeler yapıldığı gibi zaman zaman sağlık problemlerinden dolayı da emekliye ayrılma durumları olabilmekteydi. 1896 yılında Gevar Merkezi Telgraf çavuşu olarak görev yapan Hüseyin Ağa gözlerindeki görme kaybından dolayı “Memurin-i Mülkiye Kararnamensin 30. Maddesinde: Ahirin

ianesine muhtaç olmayacak derecede ma'lul olan ve hıdmeti on seneyi tecavüz etmeyen memurinin suret-i memurin daimesi maaşınının rabiiyle tekaüdünün icra kılınacağı” maddesine dayanarak malulen emekli olmak için başvurmuştur. Yapılan incelemede Hüseyin Ağa'nın; 13 Eylül 1889-2 Temmuz 1890 tarihleri arasında 9 ay 20 gün Başkale Merkezi telgraf çavuşluğu görevinde 250 kuruş maaşla çalıştığı görülmüştür. 3 Temmuz 1890-13 Şubat 1896 tarihleri arasında ise 5 yıl 8 ay 10 gün Gevar Merkezi telgraf çavuşluğu görevinde 250 kuruş maaşla çalıştığı görülmüştür. Bu iki yerdeki toplam hizmet süresi 6 sene 6 aydır. 28 Haziran 1896 tarihinde Hüseyin Ağa'nın son görev yerinde almakta olduğu maaşının ¼ ü olan 62 kuruşla emekliye ayrılması talep edilmiştir (BOA., ŞD. 946/82-1 (16 Haziran 1312/28 Haziran 1896). Mülkiye Tekaid Dairesi'nde yapılan değerlendirme neticesinde “Memurin-i Mülkiye-i Terakki Tekaid Kararnamesinin 30. Maddesi gereğince” Hüseyin Ağa'nın 62 kuruş maaşla emekliye ayrılması uygun görülmüştür (BOA., ŞD. 946/82-2 (27 Temmuz 1312/8 Ağustos 1896).

Telgraf hizmetinde çalışanlar vakti geldiğinde emekli olabiliyorlardı. Çalıştığı sırada vefat edenlerin ise geride kalan hanımı ve çocuklarına belirli şartlarda ve belirli ölçülerde emekli maaşı bağlanmaktaydı. Nitekim 1897 yılında Çölemerik Kazası Telgraf Müdürü iken vefat eden Ali Rıza Efendi'nin çocukları olan kızı Pakize hanımla oğlu Ferid Efendi kendilerine maaş tahsis edilmesi için başvurmuşlardır. Yapılan değerlendirmede Ali Rıza Efendi'nin vefat ettiği tarih olan 30 Eylül 1897'e kadar 30 sene 2 ay kadar bir hizmet süresinin olduğu görülmüştür. Ali Rıza Efendi; İlk görev yeri olan Tırhala Merkezi Muhabere memurluğuna 13 Temmuz 1867'de 400 kuruş maaşla başlamıştır. Ülkenin birçok yerinde görev yaptıktan sonra 31 Mayıs 1894 tarihinde Çölemerik Merkez Müdüriyetine 1000 kuruş maaşla atanmıştır. 13 Mart 1897 tarihi itibarıyla maaşı 900 kuruşa düşürülmüştür. Çölemerik Kazası Telgraf Müdürlüğü görevi 30 Eylül 1897'de vefatı nedeniyle son bulmuştur. Yapılan değerlendirme neticesinde; çocuklarına toplamda 248 kuruş verilmesi ve bu 248 kuruşun da çocukları arasında paylaştırılarak her birine 124'er kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., ŞD. 960/56 (20 Ş 1315/14 Ocak 1898).

Yine bu türden bir başvuruya 1898 yılında da rastlamaktayız. Çölemerik Merkezi çavuşluğu görevinde bulunan Seyfi Ağa 3 Aralık 1898 tarihinde vefat etmiştir. Seyfi Ağa;13 Kasım 1882 tarihinde göreve başlamış ve vefat ettiği tarih olan 3 Aralık 1898 tarihine kadar 16 sene 21 gün hizmet etmiştir. Son memuriyetinde 250 kuruş maaş aldığı görülmektedir. Vefat tarihinde bir kızı ve 20 yaşından küçük 2

oğlu bulunmaktaydı. Yapılan değerlendirmede 11 yaşındaki oğlu Sabri Efendi'ye ve 9 yaşındaki oğlu Şükrü Efendi'ye 20 yaşını tamamlayıncaya kadar aylık 30'ar kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür. Ayrıca kızı Kuli Hanım'a ve dul kalan eşi Sultan Hanım'a da evleninceye kadar aylık 30'ar kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür (BOA., ŞD. 978/24 (16 B 1317/20 Kasım 1899)).

Telgrafhanelerin açılmasının en büyük gerekçesi haberleşme noktasında hız kazanma arzusu idi. Fakat bazı zamanlarda telgraf hizmetinin çeşitli sebeplerle aksadığı görülmektedir. Bu tür aksamaların görevli memurun suiistimalinden dolayı yapıldığı düşünüldüğünde görevden azledilmeleri talep edilebilmekteydi. Zaman zaman bu durumun da istismar edildiği, çeşitli iftiralar ile memurların görevine son verilmek istenildiği de görülmektedir. 1899 yılı itibariyle acil ve önemli bir iş hakkında Gevar Kazası Nizamiye Kumandanı ile haberleşmek için telgrafhanede 24 saat uğraşıldığı halde Gevar Telgraf memuru Habib Efendi bulunmadığından haberleşme sağlanamadığı ve zaten geçen seneden beri Habib Efendi hakkında şikâyet edildiğinden bahisle oraya başkasının tayini Hakkâri Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne ve oradan da Telgraf ve Posta Nezareti'ne yazılmıştır. Haberleşmenin aksamasının kabul edilemeyeceği belirtilerek Habib Efendi'nin görevden alınması talep edilmiştir (BOA., DH. MKT. 2259/63 (14 C 1317/20 Ekim 1899)). Yapılan tahkikat neticesinde Gevar Telgraf Memuru Habib Efendi hakkında yapılan şikâyetin aslının olmadığını anlaşıldığı 8 Aralık 1899 tarihinde Dahiliye Mektubî kaleminden Van Vilayetine bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2281/131 (4 Ş 1317/8 Aralık 1899)).

Osmanlı Devleti bölge valilerinden gelen şikâyetleri dikkate almış ve olayın ehemmiyetine binaen soruşturma heyetleri görevlendirerek konuyu etraflıca değerlendirmiştir. 1900 yılı itibariyle Çölemerik Telgrafhanesinde müdür olarak çalışan Necib Efendi hakkında Van Valisi Tahir Çölemerik Telgraf Müdürü'nün Mir Şemo ile gündüzleri telgrafhaneyi kapatarak kasaba civarındaki Ermeni Köyünde yemeli içmeli eğlencelerle vakit geçirmek gibi gayr-ı meşru ve ahlaki davranışları olduğunu ve bunun da yönetim anlayışında karışıklığa sebep olabileceği düşüncesiyle tedbir alınmasını talep eden şifreli telgrafını 5 Haziran 1900 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir (BOA., DH.ŞFR. 248/8 (23 Mayıs 1316/5 Haziran 1900)). İlk telgrafına ek olarak 11 Haziran 1900 tarihinde de yeni bir telgraf ile konunun önemini bir kez daha vurgulamıştır (BOA., DH.ŞFR. 248/33 (29 Mayıs 1316/11 Haziran 1900)). Konu 11 Haziran 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî Kaleminden Telgraf ve Posta Nezareti'ne de bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2357/103 (12 S

1318/11 Haziran 1900). Bölgeye gönderen soruşturma heyeti tarafından; Necib Efendinin Mir Şemo(Şemon?) ile mahalli memurlar arasında güç mücadelesi kurmaya çalışmak, fesadımız telgrafnameler yazdırmak ve gündüzleri telgrafhaneyi kapatarak kasaba civarındaki Ermeni Karyesinde ayş u işret (yeme-içme/içki içme) ederek mühim hususların gecikmesine sebep olmak gibi halleri müşahede olunmuştur. Bunlardan dolayı Necib Efendi'nin memuriyete devam etmesi halinde daha fena neticelerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu sebepten Necip Efendi'nin görevden alınması için Baş Müdüriyete tebligat gönderilmesi 11 Haziran 1900 tarihinde Van Vilayeti'nden gönderilen telgrafla talep edilmiştir (BOA., DH. MKT. 2361/15 (18 S 1318/17 Haziran 1900). Yaklaşık 1 ay geçmesine rağmen Necib Efendi'nin halen görevinde bulunmasından dolayı Van Valisi Tahir 10 Temmuz 1900 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafında; Çölemerik Telgraf Müdürü'nün ahmaklık ve budalalığından dolayı bazı karışıklıklara sebep olduğunun tarafsız bir heyetin tahkiki ile de tespit edildiği vurgulanarak Çölemerik Telgraf Müdürünün buradan uzaklaştırılması istenilmiştir (BOA., DH.ŞFR. 248/83 (27 Haziran 1316/10 Temmuz 1900). Konu 15 Temmuz 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî kaleminden Telgraf ve Posta Nezareti'ne havale edilmiştir (BOA., DH. MKT. 2373/93 (17 Ra 1318/15 Temmuz 1900). Gerek hakkındaki şikayetler ve gerekse de bazı işlerin yapılması noktasında kötü etkileri olabileceğinden dolayı Necib Efendi'nin maaşında kesinti yapılmaması şartıyla başka bir merkeze nakledilmesi gerektiği Telgraf ve Posta Nezareti'nden gelen 23 Haziran 1900 tarih ve 224 numaralı tezkirede gösterildiği 31 Temmuz 1900 tarihinde Dahiliye Mektubî kaleminden Van Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2381/120 (3 R 1318/31 Temmuz 1900). Çölemerik Telgraf Müdürü Necib Efendi'nin kötü ahvalinden dolayı Hamidiye Telgraf Merkezi Müdürü Mehmed Efendi'yle becayişinin kararlaştırıldığı 21 Ağustos 1900 tarihinde Dâhiliye Mektubî Kalemi'nden Van Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA., DH. MKT. 2392/21 (24 R 1318/21 Ağustos 1900).

Malulen emekliye ayrılan memurlardan bir diğeri de Gevar Kazası Telgraf çavuşluğu görevini yürüten Durak Ağa'dır. 20 Temmuz 1897/24 Şubat 1900 tarihleri arasında 300 kuruş maaşla Gevar kazası telgraf çavuşluğu görevini yürüten Durak Ağa malulen emekliliğini istemiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde son almış olduğu maaşın 1/3'ü oranında maaş bağlanarak emekliliğe sevk edilmesi uygun görülmüştür. Bu karar doğrultusunda kendisine 100 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA., ŞD. 992/88 (20 R 1319/6 Ağustos 1901).

Memurlar zaman zaman terfi taleplerinde de bulunmaktaydı. 1909 yılında Hakkâri Telgraf ve Posta Müdürü olarak görev yapan Rıza Efendi Yirmi beş senelik emeğine rağmen emsalinden geri bırakıldığından bahisle tenkisat sırasında kendisinin de daire müfettişliklerinden birine tayinini talep etmiştir (BOA., DH. MKT. 2754/29 (8 S 1327/1 Mart 1909).

4- Telgraf Ücretleri

1890'ların başında Hakkâri Sancağında 4 telgraf istasyonu bulunmaktadır. 4 istasyondan Başkale istasyonu Uluslararası hizmet vermekteydi. Çölemerik, Dize ve Mahmudî istasyonları ise ülke içi hizmet veren istasyonlar idi. Sancağın bağlı olduğu Van Vilayetinin Van Sancağında da 4 istasyon bulunmaktaydı. Bu istasyonlardan Van merkez istasyonu Uluslararası hizmet vermekteyken Erciş, Vastan ve Karçikan istasyonları ise ülke içi hizmet veren istasyonlar idi. Van Vilayeti'nin merkezi olan Van Sancağındaki telgraf hatlarının uzunluğu 1.540 km, Hakkâri Sancağındaki telgraf hatlarının uzunluğu ise 165 km. idi. Van Vilayetindeki telgraf hatlarının toplam uzunluğu ise 1705 km. dir (Cuinet, 1891: 635).

Telgraf ücretleri gönderilen merkezin uzaklığına ve çekilen kelime sayısına göre değişebilmekteydi. 1882 yılı itibariyle Hakkâri'den Erzurum, Van ve Bitlis'e 10 kuruş, Trabzon, Sivas, Diyarbakır ve Bağdat Vilayetlerine 15 kuruş, Suriye, Kastamonu, Ankara, Halep Vilayetlerine 20 kuruş, Konya, Hüdavendigâr, Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayetlerine 40 kuruş, Dersaadet'e 45 kuruş, Edirne ve Aydın Vilayetlerine 50 kuruş, Selanik ve Tuna Vilayetlerine 60 kuruş, Bosna ve İşkodra Vilayetlerine ise 70 kuruş ücret alınmaktaydı. Belirtilen bu ücretler 20 kelimeyi aşmayan telgraflar için geçerliydi. Şayet 20 kelimeyi aşarsa ücret artmaktaydı. 20 kelimedenden sonraki her 10 kelime için yarım ücret zam yapılmaktaydı (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299/1882: 146).

Hakkâri'den yurt dışına da telgraf hizmeti bulunmaktaydı. 1882 yılı itibariyle Hakkâri'deki telgraf merkezlerinden İran'ın Tahran, İsfahan, Miyana, Esterebad, Deşt, Zengan, Abada, Bedfruş, Sari, Kirmanşah, Hemedan, Gazvin, Firuzeguh, Kum, Tebriz şehirlerine telgraf çekilebilmekteydi. İran dahilindeki şehirlere çekilecek telgraf ücreti 16,5 Frank idi. Bu ücret 20 kelimelik telgraf için geçerliydi. 20 kelimeyi aşan her 10 kelime için yarım ücret zam yapılmaktaydı (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299/1882: 147).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar mücadele ettiği İran ile olan sınırları Kafkaslardan başlayıp Basra Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı. Bu uzun sınır hattının önemli bir kısmını Van ve Hakkâri oluşturmaktaydı. Osmanlı ülkesinin en doğusunda yer alan Vilayetlerden olan Van'da telgraf hatlarının çekilmesi önemli faydalar sağlamaktaydı. Van Vilayeti'ne bağlı Hakkâri Sancağı'na telgrafın ulaşmasıyla özellikle askerî açıdan bilgi akışı daha hızlı bir hale gelmiştir. Hakkâri Sancağı'na kadar gelen bu hizmetten sancağa bağlı kazalar da faydalanmak için başvurmuşlardır. Devletin imkânları ölçüsünde bu başvurular karşılanmaya çalışılmıştır.

Hakkâri'nin coğrafi açıdan çok engebeli bir arazi yapısına sahip olması gerek Posta hizmetlerinin bölgeye ulaşmasında gerekse de telgraf hatlarının çekilmesinde en büyük engel olarak görülmüştür. Bu durum hatların çekilmesini geciktirdiği gibi maliyeti de artırmıştır. Coğrafi zorluğun aşıldığı anlarda da sıkıntılar yine bitmiyordu. Haberleşmedeki hızın halkın büyük çoğunluğu memnun idi. Fakat aşiretler sık sık hatlara saldırıyor ve haberleşmenin kesilmesine sebep oluyorlardı. Bu durum sınır hattındaki bir sancaktan bilgi akışını sekteye uğrattığı için sorun yaratmaktaydı. Ayrıca telgraf hatlarında kullanılan malzemenin çoğu dışarıdan ithal edildiği için de ekonomik manada da devlete darbe vuruyordu.

Gerek Van Valileri gerekse de Hakkâri Mutasarrıfları telgraf hatlarının Bağdat ve Musul'a kadar uzatılmasıyla ilgili birçok defa talepte bulunmuş olmalarına rağmen bütçenin yetersizliğinden dolayı bu talepler reddedilmiştir. İmadiye Kazası'na telgraf hattı çekilmesinin gerekliliği hem asayiş hem de kolera hastalığının seyrinden hızlıca haber almak amacıyla sıhhi gerekçeler öne sürülerek tekraren talep edilmişse de sonuç yine olumsuz olmuştur. Artan talepler neticesindeyse İmadiye Kazası Van Vilayeti'nden alınıp Musul Vilayeti'ne bağlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

- BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-2 (30 Nisan 1306/12 Mayıs 1890).
 BOA., A.}MKT.MHM. 500/67-3 (24 Temmuz 1306/5 Ağustos 1890).
 BOA., BEO. 700/52451 (16 Ca 1313/1 Kasım 1895).
 BOA., DH. İD. 119-2/33-2 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911).
 BOA., DH. İD. 119-2/33-3 (22 Eylül 1327/5 Ekim 1911).
 BOA., DH. İD. 119-2/33-4 (10 Teşrin-i evvel 1327/23 Ekim 1911).

- BOA., DH. İD. 145-2/50-1 (28 Ağustos 1329/10 Eylül 1913).
BOA., DH. İD. 145-2/50-4 (11 Eylül 1329/24 Eylül 1913).
BOA., DH. MKT. 1345/85 (24 Z 1301/15 Ekim 1884).
BOA., DH. MKT. 1347/94 (10 L 1302/23 Temmuz 1885).
BOA., DH. MKT. 1492/87 (24 C 1305/8 Mart 1888).
BOA., DH. MKT. 1521/63 (5 Za 1305/14 Temmuz 1888).
BOA., DH. MKT. 1602/38 (5 B 1306/7 Mart 1889).
BOA., DH. MKT. 1618/8 (21 Ş 1306/22 Nisan 1889).
BOA., DH. MKT. 1623/32, (7 Haziran 1889).
BOA., DH. MKT. 1627/24, (26 Haziran 1889).
BOA., DH. MKT. 1631/81.
BOA., DH. MKT. 1656/11 (16 M 1307/12 Eylül 1889).
BOA., DH. MKT. 1656/108 (18 M 1307/14 Eylül 1889).
BOA., DH. MKT. 1660/48 (27 M 1307/23 Eylül 1889).
BOA., DH. MKT. 1685/89 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889).
BOA., DH. MKT. 1685/132 (7 Ca 1307/30 Aralık 1889).
BOA., DH. MKT. 1727/49 (10 L 1307/30 Mayıs 1890).
BOA., DH. MKT. 1728/104 (15 L 1307/4 Haziran 1890).
BOA., DH. MKT. 1739/100-1-1.
BOA., DH. MKT. 1739/100-1-2 (18 Za 1307/6 Temmuz 1890).
BOA., DH. MKT. 1752/4 (1 M 1308/17 Ağustos 1890).
BOA., DH. MKT. 1755/107 (12 M 1308/28 Ağustos 1890).
BOA., DH. MKT. 1760/78 (28 M 1308/13 Eylül 1890).
BOA., DH. MKT. 1892/49 (19 R 1309/22 Kasım 1891).
BOA., DH. MKT. 2044/134 (4 B 1310/22 Ocak 1893).
BOA., DH. MKT. 2056/111 (11 Ş 1310/28 Şubat 1893).
BOA., DH. MKT. 2087/95-1 (29 Za 1314 ve 19 Nisan 1313/1 Mayıs 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-2 (7 Z 1314 ve 27 Nisan 1313/9 Mayıs 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-3 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-4 (18 Ra 1315 ve 5 Ağustos 1313/17 Ağustos 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-5 (7 C 1315 ve 22 Teşrin-i evvel 1313/3 Kasım 1897).
BOA., DH. MKT. 2087/95-6 (17 Ş 1315 ve 29 Kanun-i evvel 1313/11 Ocak 1898).
BOA., DH. MKT. 2087/95-7 (5 N 1315 ve 15 Kanun-i sani 1313/27 Ocak 1898).
BOA., DH. MKT. 2230/91 (30 Za 1317/1 Nisan 1900).
BOA., DH. MKT. 2259/63 (14 C 1317/20 Ekim 1899).

- BOA., DH. MKT. 2281/131 (4 Ş 1317/8 Aralık 1899).
 BOA., DH. MKT. 2283/128 (9 Ş 1317/13 Aralık 1899).
 BOA., DH. MKT. 2357/103 (12 S 1318/11 Haziran 1900).
 BOA., DH. MKT. 2361/15 (18 S 1318/17 Haziran 1900).
 BOA., DH. MKT. 2373/93 (17 Ra 1318/15 Temmuz 1900).
 BOA., DH. MKT. 2381/120 (3 R 1318/31 Temmuz 1900).
 BOA., DH. MKT. 2392/21 (24 R 1318/21 Ağustos 1900).
 BOA., DH. MKT. 2754/29 (8 S 1327/1 Mart 1909).
 BOA., DH.MUİ. 26-3/14-1 (12 Teşrinievvel 1325/25 Ekim 1909).
 BOA., DH.MUİ. 26-3/14-3 (8 Teşrin-i evvel 1325/21 Ekim 1909).
 BOA., DH.ŞFR. 248/8 (23 Mayıs 1316/5 Haziran 1900).
 BOA., DH.ŞFR. 248/33 (29 Mayıs 1316/11 Haziran 1900).
 BOA., DH.ŞFR. 248/83 (27 Haziran 1316/10 Temmuz 1900).
 BOA., DH.ŞFR. 139/46 (9 Nisan 1305/21 Nisan 1889).
 BOA., DH.TMIK.M. 81/31-1 (28 R 1317/2 Aralık 1899).
 BOA., İ.DH. 1222/95680 (10 Mart 1307/22 Mart 1891).
 BOA., MV. 68/10 (28 Ra 1309/1 Kasım 1891).
 BOA., ŞD. 946/82-1 (16 Haziran 1312/28 Haziran 1896).
 BOA., ŞD. 946/82-2 (27 Temmuz 1312/8 Ağustos 1896).
 BOA., ŞD. 960/56 (20 Ş 1315/14 Ocak 1898).
 BOA., ŞD. 978/24 (16 B 1317/20 Kasım 1899).
 BOA., ŞD. 992/88 (20 R 1319/6 Ağustos 1901).
 BOA., ŞD. 1101/43 (29 C 1310/18 Ocak 1893).
 BOA., ŞD. 1878/18-2).
 BOA., ŞD. 1878/18-3 (Dahiliye Dairesine 19 S 1308/4 Ekim 1890,
 Mehmed Asım Beyefendiye 21 S 1308/6 Ekim 1890).
 BOA., ŞD. 1878/18-4 (6 Ra 1308 ve 8 Teşrin-i evvel 1306/20 Ekim
 1890).
 BOA., ŞD. 2450/35-1 (3 R 1299/22 Şubat 1882 tarihli mazbata.).
 BOA., ŞD. 2450/35-2 (19 Kanun-ı evvel 1297/31 Aralık 1881).
 BOA., ŞD. 2450/35-4 (14 Kanun-ı sani 1297/26 Ocak 1882).
 BOA., ŞD. 2450/35-5 (17 R 1299/8 Mart 1882).
 BOA., ŞD. 2450/35-6 (17 R 1299/8 Mart 1882).
 BOA., ŞD. 2456/35-1 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).
 BOA., ŞD. 2456/35-3 (5 N 1299/21 Temmuz 1882).
 BOA., ŞD. 2547/6-1).
 BOA., ŞD. 2547/6-2 (14 Şubat 1304/26 Şubat 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-3 (16 Şubat 1304/28 Şubat 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-6 (19 Nisan 1305/1 Mayıs 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-5 (19 Mart 1305/31 Mart 1889).
 BOA., ŞD. 2547/6-13 (14 L 1306 ve 1 Haziran 1305/13 Haziran
 1889).

- BOA., ŞD. 2547/6-14 (10 Za 1306 ve 26 Haziran 1305/8 Temmuz 1889).
- BOA., ŞD. 2555/8.
- BOA., ŞD. 2555/8-2 (23 Eylül 1305/5 Ekim 1889).
- BOA., ŞD. 2572/25-1 (25 Ş 1308 ve 23 Mart 1307/4-5 Nisan 1891).
- BOA., ŞD. 2572/25-2 (14 N 1308 ve 11 Nisan 1307/23 Nisan 1891).
- BOA., Y..A...HUS. 253/27 (6 Ra 1309 ve 28 Teşrin-i evvel 1307-9 Kasım 1891).
- BOA., Y..MTV. 7/66-2 (27 N 1298 ve 10 Ağustos 1297/22-23 Ağustos 1881).
- BOA., Y..MTV. 7/66-1 (26 Za 1298 ve 7 Teşrin-i evvel 1297/19-20 Ekim 1881).

Salnameler

- Erzurum Vilayet Salnamesi (Erzurum: Erzurum Vilayeti Matbaası, 1299/1882, Def'a: 9).

Kitap, Makale ve Tezler

- Akbulut, U. (2010). Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi. *History Studies*, (Ortadoğu Özel Sayısı), 1-11.
- Altun, E. (2011). *Doğu Anadolu Bölgesine İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Arvas, T. Z. (2016). *Sultan İkinci Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın M. (2013). Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği (1913/1914). *Deutsch-türkische Begegnungen/Alman Türk Tesadüfleri. Festschrift für Kemal Bedilli / Kemal Beydilli'ye Armağan*, (s. 538-570), Berlin, Almanya.
- Bayrakdar, B. (2016). *20. Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevski'nin Türkiye Gözlemleri*. (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bingül, Ş. (2018). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'asie*. Tome: II, Paris.
- Çakılcı, D. (2019). *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Demirtaş, M. (2016). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Hakkâri Sancağında Demografik Durum. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu* (s.161-179). Hakkâri, Türkiye.
- Durgun, H. (2014). Teke Sancağı'nın Batısında Telgraf Hattı Tesisinin Gelişimi: Elmalı Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 67.
- Haniilçe, M. (2017). Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği. *History Studies* (13094688), 9(4).
- İbrahim, M. A. K. (2019). *Osmanlı Döneminde Modern Teknolojinin Hukuki Temelleri: Telgraf Örneği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, O. (2012). Van. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 42, ss. 505-510). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kırca, E. (2017). I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt-Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(1), 24-56.
- Mercan, M. (2009). Giresun Telgraf İdaresi ve Telgrafhane Binası (1869-1904). *Journal of International Social Research*, 2(7), 159-174.
- Olgun, S. (2016). Posta ve Telgraf Mektebi Talimatnamesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13(25-26), 149-181.
- Sarıkçıoğlu, M. (2013). *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sümer, F. (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Güven Matbaası.
- Şemseddin Sami, (H. 1311 / M. 1893-1894). *Kamûsü'l-Alâm, C. III*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tuncel, M. (1997). Hakkâri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 15, ss. 205-207). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldız, M. Z. (2016). XIX. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Yapısı. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu* (s.181-204), Hakkâri, Türkiye.

Ekler

Ek 1: 1891 Yılında Hakkâri Sancağı'nın sınırları şu şekildeydi: (Yıldız, 2016: 198).

